

Ана БАТРИЋЕВИЋ*
Андреј КУБИЧЕК**

Прегледан рад
Примљено: 29.04.2020.
Прихваћено: 09.06.2020.

ОБРАЗОВАЊЕ РОМСКЕ ДЕЦЕ У СРБИЈИ – ИЗАЗОВИ И ПЕРСПЕКТИВЕ

Образовање истовремено представља основно људско право и могућност за постизање жељеног друштвеног положаја, компетенција и угледа. Ипак, ромска деца и читава ромска заједница у Србији суочавају се са многобројним препрекама у процесу образовања и досезању задовољавајућих исхода, као што је случај у свим источноевропским земљама. Узроци поменутих потешкоћа су многоструки и имају сложenu природу, укључујући различите правне, економске, друштвене и друге чиниоце акумулиране током дуготрајних историјских процеса. Стога чланак има за циљ да пружи анализу ове теме комбинујући правну и социолошку перспективу. Аутори нуде свеобухватан опис међународних правних докумената, уставних и законских норми Републике Србије, подзаконских аката, стратешких докумената и извештаја релевантних за образовање Рома. Правна анализа је пропраћена коментарима и увидима у начине на које одређени правни аспекти одговарају друштвеној ситуацији и процесима на терену. Будући да етнички идентитет, као индивидуална и крајње флуидна симболичка категорија, чини основ за примену већине антидискриминаторних и инклузивних мера, посебна пажња је посвећена настојању да се разуме на који начин лична или групна идентификација може да побољша или додатно угрози образовне прилике и исходе. Закључно се сугерише да би постојећи правни оквир требало примењивати са још ширим обухватом и што доследније. Узимајући у обзир наведену сложеност проблема са којима се суочавају друштвено искључене заједнице, правне мере се показује као неопходне, али не и

* Др Ана Батрићевић, виши научни сарадник на Институту за криминолошка и социолошка истраживања, Београд, Србија.

** Андреј Кубичек. Истраживач сарадник на Институту за криминолошка и социолошка истраживања, Београд, Србија.

довољне за побољшавање ситуације на терену и отклањање препрека. Додатно ангажовање цивилног сектора, медија, али и свих појединаца је такође од суштинског значаја.

Кључне речи: Роми, образовање, људска права, дискриминација, инклузија

Увод

Припадници ромске националне мањине у Србији представљају најсиромашнију и најугроженију популацију, због генерацијског репродуковања социјалне искључености и сиромаштва, тешких животних услова и ниског животног стандарда, али и због дискриминације у разним областима живота: становању, запошљавању, здравственим услугама, социјалној заштити и образовању (Марковић, 2020: 9). У ромској заједници 87% становништва има основно образовање или ниже, док мање од 1% има високо образовање, што показује да је становништво које поседује само основно образовање највише изложено ризику од социјалне искључености и сиромаштва (Марковић, 2020: 10; Републички завод за статистику, 2013).

За разлику од 97% деце из опште популације, само 69% деце из ромских насеља узраста између 6 и 7 година иде у први разред основне школе, само 64% ромских ученика завршава основну школу, док од њих 59% наставља са средњим образовањем (Марковић, 2020: 10). За разлику од 88% становништва, 22% Рома средњошколског узраста похађа средње школе, док само 21,6% деце из ромских насеља похађа средњошколско образовање (Марковић, 2020: 10). Значајне разлике постоје и у погледу стопе напуштања средњих школа које напусти скоро 50% ученика ромске националности, док тај проценат код осталих износи око 12% (Марковић, 2020: 10). Ученици ромске националности неретко похађају школе за образовање одраслих, основно образовање често завршавају према убрзаном програму, а стопа њиховог уписа у специјалне школе је знатно виша него код осталих ученика (*Decade of Roma Inclusion Secretariat Foundation*, 2015).

Упркос напорима на нормативном плану да се ученици ромске националности укључе у образовни систем и у њему задрже (што је анализирано у посебном делу рада), у многим школама је и даље заступљено становиште да ромски ученици *приморавају наставнике да смање кришеријуме*, а у појединим се још увек испољавају негативни, стереотипни и дискриминаторски ставови према њима, пропраћени

јавно испољеним незадовољством родитеља што њихова деца иду у школу са ромском (Марковић, 2020: 44). Ово за коначан исход има стварање сегрегираних школа кумулативним деловањем родитеља који исписују децу из школа са значајнијим бројем ромских ученика, користећи чињеницу да због демографских кретања у суседним школама увек има непопуњених одељења, као и да постоји значајан маневарски простор да се манипулише местом боравка породице. Овај процес је посебно приметан у већим градским центрима, а два најизразитија случаја су ОШ „Вук Караџић” у Нишу и ОШ „Сутјеска” у Земуну. Директори наводе да 95% њихових ученика чине Роми и Ромкиње, што се и запажа на терену. Парадоксалност ове ситуације јесте у томе да се долази до исхода који припадају поменутој неславној историји образовања и расизма, али не захваљујући планском деловању институција већ поступцима родитеља деце из опште популације, који се на тај начин супротстављају образовном систему.

Циљ и метод рада

Овим радом аутори настоје остварити неколико циљева. Први циљ рада јесте да се препознају кључне потешкоће и препреке са којима се ромски ученици и њихови родитељи најчешће суочавају приликом покушаја да се интегришу и остану у образованом систему Републике Србије. Други циљ рада јесте да се анализирају међународни и национални правни извори који садрже одредбе од значаја за заштиту права припадника ромске националне мањине са фокусом на област образовања, како би се потврдила полазна хипотеза да у Републици Србији у овом тренутку постоје са међународним стандардима усклађени правни оквири који омогућавају укључивање ромских ученика у образовни систем. Трећи циљ рада састоји се у томе да се укаже на чињеницу да, упркос постојању довољно прецизних и свеобухватних правних оквира за унапређење положаја припадника ромске националне мањине у области образовања у Србији, постоји потреба да се ти правни оквири доследније примењују у пракси, као и да се подизањем свести научне, стручне и шире јавности о забрани дискриминације и обавези поштовања права националних мањина допринесе унапређењу положаја ромских ученика у домаћем образовном систему.

Метод који је примењен приликом анализе правних докумената јесте доктринарни метод, који се примењује у традиционалном правном истраживању и који подразумева бављење нормативном страном правног феномена (Милић, 2019: 98). Примена доктринарног метода укључује описивање правних норми, утврђивање њиховог важења и постављање хипотезе о њиховом значењу, коришћењем класичних средстава тумачења (Дајовић, 2017: 231), односно применом херменеутичких и концептуално аналитичких метода (Дајовић, 2017: 232). Имајући у виду да се правне норме не могу посматрати изоловано од друштвене стварности (и обрнуто), у раду је примењена и социолошка анализа правних норми за потребе разматрања успешности примене важећег нормативног оквира од значаја за образовање ромске деце у Србији.

Препреке са којима се суочавају ромски ученици у образовном систему у Србији

Гледано из социолошке перспективе, препреке са којима се ромски ученици и њихови родитељи суочавају могу се поделити на две групе које се међусобно прожимају. Прва група произлази из тешког материјалног положаја који се вишеструко огледа у образовању. Скроман приступ културним садржајима (књигама, информацијама, уметничким делима, играчкама...) ставља ромске ученике у неравноправан положај у односу на децу која су стекла и стичу различите компетенције. Ту је и проблем са обезбеђивањем школског прибора, одеће, обуће, новца за ужину, превоза и других текућих школских трошкова. Породице лошијег материјалног положаја организују време током дана на посебан начин. Услед недовољног приступа економским и друштвеним ресурсима, од деце се већ у најмлађем узрасту очекује да дају допринос обезбеђивању или надомештавању ретких ресурса. Овде се пре свега мисли на новац, тако да неки ученици раде или помажу очевима у послу (нарочито дечаци). Девојчице, са друге стране, обављају кућне послове, нарочито бринући о млађој браћи и сестрама. Треба узети у обзир да у домаћинствима која често немају поуздане изворе струје и воде и приступ комуналним услугама већина кућних послова изискује много више рада и времена, чиме остаје мање времена за савладавање компетенција које захтева школа. Живот у тешким условима узрокује здравствене проблеме код чланова

домаћинства, тако да нега и брига о њима поново може пасти на децу школског узраста. Посебан проблем јесте сезонска природа послова којима се значајан број Рома бави, тако да ученици са родитељима одређено време проводе ван места боравка (често и у иностранству), чиме је континуитет школовања доведен у питање.

Друга група препрека представља друштвену искљученост и маргинализацију Рома који живе у сегрегираним насељима, као и предрасуде засноване на таквом начину живота, које општа популација примењује на све Роме, без обзира на њихов степен интеграције. Под друштвеном искљученошћу овде се мисли на недостатак садржајних друштвених односа и релација са појединцима ван сопствене друштвене групе. Једноставне друштвене везе онемогућавају да се културне компетенције појединаца развијају, почев већ од доброг владања језиком шире средине¹ (Кубичек, 2017). Осим неједнаких полазних позиција, оваква ситуација значајно утиче и на смањен ниво самопоуздања и самовредновања код ромских ученика (Reysen, Slobodnikova, Katzarska-Miller, 2016). Коначно, искљученост из ширег друштва бива пројектована и у школу као изолованост ромских ученика од осталих вршњака, која чини основу за различите видове насиља (Кубичек, 2018).

Правни оквири за подстицање образовања ромске деце у Србији

Правни оквир којим је уређен систем образовања, социјалне и здравствене заштите у Републици Србији значајно је унапређен тако да садржи низ одредби релевантних за побољшање социјалне укључености и положаја рањивих група, укључујући и припаднике ромске националне мањине (Марковић, 2020: 13). Чине га релевантне рати-

¹ О томе шта искљученост значи у свакодневном животу сведочи случај ромског дечака из поменуте ОШ „Сутјеска“, која се налази на периферији Земуна, али ипак на свега 20 минута хода од центра ове београдске општине. Приликом посете ученика језгру Земуна, градском парку и шеталишту поред Дунава, овај дечак од око 12 година је показао посебну заинтересованост и одушевљење које је било знатно веће него код друге деце. Школски психолог, који је и посведочио о овом догађају, из разговора са учеником је утврдила да он први пут у животу види овај део града, јер никада није био нигде осим у непосредној околини насеља у ком живи. Педагошки асистент који ради у школи на Карабурми са децом из посебно депривираним насеља близу Панчевачког моста је изнела слична запажања, говорећи да има деце која нису у стању да дају одговор на питање у ком граду или у којој држави живе: за њих је њихово насеље цео свет.

фиковане међународне конвенције, као и национални правни акти уставног, законског и подзаконског карактера, али и низ стратешких докумената и акционих планова релевантних за њихово спровођење, од којих су у овом раду анализирани они за чије је одредбе процењено да имају најнепосреднији значај за унапређење положаја ромске деце у образовном систему, уз сумарни осврт на досадашње резултате њихове примене тамо где су они учињени доступним.

Критеријуми на основу којих су одабрани правни извори анализирани у овом раду обухватају: 1) чињеницу да тај правни извор садржи одредбе које представљају гаранције права припадника ромске националне мањине, и то не само уопште, већ посебно у сфери образовања; 2) у случају међународних правних извора – да су у питању међународни документи чије одредбе обавезују и Републику Србију – било на основу тога што их је ратификовала, те су тако постали део њеног правног система, било на основу тога што су од значаја за испуњење обавеза које Република Србија има у складу са Европским интеграцијама; 3) у случају националних правних извора – да су у питању закони или подзаконски акти, односно стратешки документи чије одредбе штите права припадника националних мањина, а посебно Рома у области образовања и постављају смернице за поступање свих субјеката укључених у образовни систем како би се омогућила реализација тих права у пракси.

Међународни документи

Оквирна конвенција за заштиту националних мањина² забрањује дискриминацију на основу припадности националној мањини (члан 4). У складу са чланом 12. Конвенције, стране уговорнице обавезане су да предузму мере из домена образовања и истраживања са циљем да се негују: култура, језик и вера како националних мањина тако и већинског становништва. Истом одредбом странама уговорницама одређена је и обавеза да омогуће обуку наставника и учине доступним потребна наставна учила, као и да олакшају контакте између ученика и наставника који потичу из различитих заједница и обезбеде припадницима националних мањина једнак приступ образовању на

² Закон о потврђивању Оквирне конвенције за заштиту националних мањина, Службени лист СРЈ – Међународни уговори, бр. 6/1998.

свим нивоима. У складу са чланом 13, стране уговорнице преузеле су обавезу да у оквиру својих образовних система признају припадницима националних мањина право да успостављају и воде сопствене приватне институције за образовање и обуку. Чланом 14. стране уговорнице се обавезују да припадницима националних мањина признају право да уче свој мањински језик, као и да настоје да омогуће да припадници тих мањина уче језик мањине или да се обучавају на том језику у областима насељеним припадницима националних мањина ако за то има довољно захтева. Парадоксално, иако су Роми једна од најбројнијих мањина у Србији, ово право се у пракси тешко остварује због територијалне распршености заједнице.

Најновије, четврто мишљење Саветодавног комитета Оквирне конвенције за заштиту националних мањина, о Србији, усвојено је средином 2019. године (Саветодавни комитет Оквирне конвенције за заштиту националних мањина, 2019). Њиме се у први план истиче потреба за одлучним решавањем алармантне ситуације у погледу дискриминације Рома у бројним областима живота, укључујући и образовање, као и неопходност за предузимањем афирмативних мера за елиминисање узрока дискриминације (Саветодавни комитет Оквирне конвенције за заштиту националних мањина, 2019: 6). Мишљење указује на обавезу да се елиминису сви облици сегрегације ромске деце, као и да се она укључе у редовни образовни систем, како би се смањила учесталост њиховог изостанка из школе и раног напуштања школовања, при чему се као један од начина за постизање ових циљева наводи дугорочно коришћење услуга педагошких асистената (Саветодавни комитет Оквирне конвенције за заштиту националних мањина, 2019: 2).

У мишљењу је истакнуто да, без обзира на евидентне напоре власти да у Србији спроведу политику интеграције и укључивања припадника ромске националне мањине, и даље постоји јаз између Рома и осталих грађана у свим значајнијим областима живота, укључујући и образовање (Саветодавни комитет Оквирне конвенције за заштиту националних мањина, 2019: 15). Као неке од најзначајнијих препрека за адекватно укључивање ромске деце у образовни систем Комитет наводи сегрегацију ромске деце у школама и ране и присилне бракове који отежавају приступ образовању (Саветодавни комитет Оквирне конвенције за заштиту националних мањина, 2019: 30).

На нивоу Европске уније, највећи значај за унапређење положаја припадника ромске националне мањине у области образовања има Оквир Европске уније за националне стратегије за интеграцију Рома и Ромкиња до 2020. године³, усвојен 2011. са циљем да се државама чланицама пружи подршка у домену социјалног укључивања Рома и сузбијању њихове дискриминације, посебно у областима као што су: образовање, запошљавање, здравље и становање (Ророва, 2019: 21). Овај правни акт представља логичан продужетак претходних институционалних напора на нивоу Уније усмерених на побољшање положаја Рома, а почива на искуствима и позитивним странама претходних сличних докумената, попут ОЕБС-овог Акционог плана за Роме из 2003. године (OSCE, 2003) и иницијативе познате као Декада инклузије Рома 2005–2015 (више о томе: Brueggemann, Friedman, 2017: 1–9).

Национални правни извори

Акџии усџавној и законској каракџера

Устав Републике Србије⁴ у члану 71. гарантује свим грађанима право на образовање, наглашавајући да је основно образовање обавезно и бесплатно, док је средње образовање бесплатно. Истом одредбом зајемчен је свим грађанима приступ високошколском образовању под једнаким условима, при чему је истакнуто да Република Србија, у складу са законом, омогућује успешним и надареним ученицима који су слабијег имовног стања бесплатно високошколско образовање.

Посебан значај има члан 14. Устава, којим је Република Србија обавезана да јемчи посебну заштиту националним мањинама ради остваривања потпуне равноправности и очувања њиховог идентитета, као и његов члан 76. на основу којег се припадницима националних мањина јемчи равноправност пред законом и једнака законска заштита, забрањује њихова дискриминација и прописује да се дискриминацијом не сматрају посебни прописи и привремене мере које се могу увести у економском, социјалном, културном и политичком животу, ради постизања пуне равноправности припадника националне

³ EU Framework for National Roma Integration Strategies up to 2020 – Council Conclusions adopted by EPSCO on 19 May 2011; <https://register.consilium.europa.eu/doc/srv?l=EN&f=ST%2010658%202011%20INIT>, 17.04.2020.

⁴ Устав Републике Србије, Службени гласник РС, бр. 98/2006.

мањине и осталих грађана, ако су те мере усмерене на уклањање изразито неповољних услова живота који посебно погађају припаднике националних мањина.

*Закон о забрани дискриминације*⁵ у члану 19. предвиђа да свако има право на предшколско, основно, средње и високо образовање и стручно оспособљавање под једнаким условима, у складу са законом. Истом одредбом закон забрањује да се лицу или групи лица на основу њиховог личног својства отежа или онемогући упис у васпитно-образовну установу, да се та лица искључе из ових установа, да им се отежа или ускрати могућност праћења наставе и учешћа у другим васпитним, односно образовним активностима. Поменутом одредбом забрањује се и разврставање ученика по личном својству, њихово злостављање или неоправдано на други начин прављење разлике и неједнако поступање према њима. Коначно, чланом 19. овог Закона забрањује се и дискриминација васпитних и образованих установа које обављају делатност у складу са законом и другим прописом, као и лица која користе или су користили услуге тих установа у складу са законом.

Закон о основама система образовања и васпитања⁶ у члану 3. гарантује свим грађанима право на образовање и васпитање, подвлачећи да су држављани Републике Србије једнаки у погледу остваривања тог права. Чланом 79. овог Закона прописано је као једно од права ученика и право на заштиту од дискриминације, насиља, злостављања и занемаривања. Овај закон чланом 110. забрањује дискриминацију и дискриминаторско поступање у васпитно-образовним установама, које почива на било ком од таксативно набројаних својстава, укључујући и националну припадност. Истом законском одредбом наглашено је и да се дискриминацијом не сматрају посебне мере које су уведене како би се остварила пуна равноправност, заштита и напредак лица или групе лица која се налазе у неједнаком положају, као и да је надлежна васпитно-образовна установа дужна да предузме све законом прописане мере у случају да се појави сумња или утврди да постоји дискриминаторско понашање у установи. За положај ученика који припадају националним мањинама важна је и одредба члана 5. овог Закона којом је прописано да се за припаднике националне

⁵ Закон о забрани дискриминације, Службени гласник РС, бр. 22/2009.

⁶ Закон о основама система образовања и васпитања, Службени гласник РС, бр. 88/2017, 27/2018, 10/2019, 27/2018 и 6/2020.

мањине образовно-васпитни рад може изводити и двојезично – на језику и писму националне мањине и на српском језику.

Закон о основама система образовања и садржи низ одредби од значаја за побољшање у области инклузивног образовања (Марковић, 2020: 18). Њиме се, према члану 76, установа обавезује да обезбеди детету, ученику и одраслом коме је услед социјалне ускраћености, сметњи у развоју, инвалидитета, тешкоћа у учењу, ризика од раног напуштања школовања и других разлога потребна додатна подршка у образовању и васпитању, отклањање физичких и комуникацијских препрека, прилагођавање начина остваривања школског програма и израду, доношење и остваривање индивидуалног образовног плана.

Закон о основном образовању и васпитању⁷, на основу члана 64. такође предвиђа могућност да детету коме је услед неког од таксативно набројаних основа (у које спадају, између осталог, и социјална ускраћеност, ризик од раног напуштања школовања, али и други разлози) потребна додатна подршка у образовању и васпитању, школа обезбеди отклањање физичких и комуникацијских препрека, прилагођавање начина остваривања школског програма и израду, доношење и остваривање индивидуалног образовног плана. Поред тога, за побољшање положаја ученика који припадају ромској националној мањини од значаја је и то што овај Закон према члану 55. став 6. допушта да деца из осетљивих друштвених група могу да се упишу у школу без доказа о пребивалишту родитеља и потребне документације, а с достављеним доказом о здравственом прегледу детета (Марковић, 2020: 19).

Закон о предшколском образовању⁸ значајан је у контексту побољшања положаја припадника ромске националне мањине у образовном систему будући да, између осталог, уређује облике сарадње с породицом, локалном заједницом и саветом родитеља формираним у јединици локалне самоуправе, као и начини развијања индивидуализованог приступа у остваривању васпитно-образовног рада и пружања додатне подршке деци и породицама, а посебно деци и породицама из осетљивих друштвених група, при чему се инсистира на уважавању не само развојних и здравствених, већ и образовних и социјалних и културних потреба деце (Марковић, 2020: 19–20).

⁷ Закон о основном образовању и васпитању, Службени гласник РС, бр. 55/2013, 101/2017, 10/2019 и 27/2018.

⁸ Закон о предшколском образовању, Службени гласник РС, бр. 18/2010, 101/2017, 113/2017, 95/2018 и 10/2019.

Подзаконски акти

Усвајање нових и измене и допуне постојећих законских аката од значаја за унапређење положаја припадника ромске националне мањине у образовном систему пропраћено је доношењем релевантних подзаконских аката, међу којима се као најважнији могу издвојити: 1) Правилник о додатној образовној, здравственој и социјалној подршци детету, ученику и одраслом⁹, 2) Правилник о ближим упутствима за остваривање права на индивидуални образовни план, његову примену и вредновање¹⁰ и 3) Правилник о педагошком асистенту и андрагошком асистенту¹¹.

Правилник о додатој образовној, здравственој и социјалној подршци детету, ученику и одраслом предвиђа различите мере (набројане у члану 4), укључујући: ангажовање педагошког асистента у образовно-васпитном раду, превазилажење језичке баријере код деце којој мајтерњи језик није српски, саветодавни рад са родитељима или старатељима, омогућавање продуженог боравка у образовној установи или дневног боравка у социјалној заштити, као и обезбеђивање исхране, одеће и обуће, уџбеника и прибора за школу, али и других облика подршке у зависности од потреба детета, ученика и одраслог.

Правилник о ближим упутствима за остваривање права на индивидуални образовни план, његову примену и вредновање детаљније одређује садржину индивидуалног образовног плана, а новину представља то да овај план укључује персонализован програм наставе и учења, али и да може садржати план транзиције – у смислу подршке детету и ученику при укључивању у образовање, при преласку на други ниво образовања или при преласку у другу образовну установу и план превенције раног напуштања образовања за децу и ученике у ризику од раног напуштања школе (Марковић, 2020: 21).

Правилник о педагошком асистенту и андрагошком асистенту ближе уређује рад ових асистената, који, у случају деце и ученика ромске националности којима је потребна додатна подршка у образовању, пружа помоћ и додатну подршку у установи, али и помоћ и

⁹ Правилник о додатној образовној, здравственој и социјалној подршци детету, ученику и одраслом, Службени гласник РС, бр. 80/2018.

¹⁰ Правилник о ближим упутствима за остваривање права на индивидуални образовни план, његову примену и вредновање, Службени гласник РС, бр. 74/2018.

¹¹ Правилник о педагошком асистенту и андрагошком асистенту, Службени гласник РС, бр. 87/2019.

подршку наставницима, васпитачима и стручним сарадницима, у наставним и ваннаставним активностима, како би се унапредио њихов рад са том децом (Марковић, 2020: 21). Правилником је операционализована улога педагошких асистената у раду с ученицима, односно децом и родитељима ромске националности, али и са наставницима, васпитачима и стручним сарадницима, а његов битан део чини и Програм обуке којим се настоји омогућити оспособљавање педагошког асистента за унапређивање рада са децом и ученицима који припадају овој осетљивој групи (Марковић, 2020: 21).

Стратешки документи

Стратегија за социјално укључивање Рома и Ромкиња у Републици Србији за период од 2016. до 2025. године¹² као приоритете истиче остваривање права припадника ромске националне мањине на: образовање, здравствену и социјалну заштиту, адекватне услове становања и рад, будући да она представљају предуслов за реализацију свих осталих људских права. Овај стратешки документ потенцира значај начина на који друштво и институције реагују на афирмативне мере усмерене на подршку Ромима и Ромкињама да превазиђу препреке које стоје на путу ка реализацији њихових људских права.

*Стратегија развоја образовања у Србији до 2020*¹³ инсистира на инклузивном васпитању и образовању као једном од начина да се допринесе превенцији сиромаштва и социјалне искључености. Стратегија наглашава значај омогућавања равноправног почетка обавезног образовања и васпитања кроз припрему деце за полазак у основну школу, али и посредством разних облика помоћи породицама у зависности од њихових потреба и сарадњу породице и предшколских установа.

Акциони план за остваривање права националних мањина¹⁴, који је Влада Републике Србије усвојила у марту 2016. године, јесте стратешки документ средњорочног карактера у којем су представљени стратешки циљеви постављени према препорукама Саветодавног

¹² Стратегија за социјално укључивање Рома и Ромкиња у Републици Србији за период од 2016. до 2025. године, Службени гласник РС, бр. 26/2016.

¹³ Стратегија развоја образовања у Србији до 2020, Службени гласник РС, бр. 102/2012.

¹⁴ Акциони план за остваривање права националних мањина; https://ljudskaprava.gov.rs/sites/default/files/prilog_fajl/akcioni_plan_za_sprovedjenje_prava_nacionalnih_manjina_-_sa_semaforom.pdf, 22. 04. 2020.

комитета Оквирне конвенције Савета Европе, како би се отклонили недостаци у погледу реализације права и слобода националних мањина, а у потпуности је усклађен како са осталим релевантним стратешким документима тако и са Акционим планом за преговарачко поглавље 23 посвећено правосуђу и основним правима (Преговарачка група за поглавље 23, 2015).

Као једна од активности које су према овом акционом плану предвиђене наводи се и оснаживање васпитне улоге школе посредством развијања толеранције и спречавања сегрегације: 1) кроз развој програма ваннаставних активности усмерених на подстицање толеранције и 2) кроз осмишљавање програма који имају за циљ подстицање мултикултуралности (6.15). Акционим планом обухваћене су и активности фокусиране на промовисање модела образовања ученика припадника националних мањина путем организовања групних и индивидуалних састанака са родитељима, посредством публикација и укључивањем медија (6.21).

Примена наведених правних аката сусреће се са низом потешкоћа у пракси, од којих треба посебно издвојити једну суштинску препреку, која је и правне и друштвене природе. Наиме, сва наведена права произлазе из етничке или националне припадности, која је веома променљива категорија (посебно у случају народа без матичне државе). Са једне стране, било какав покушај фиксирања нечијег националног осећања, односно обавезно бележење националне припадности, представљао би темељно кршење људских права. У пољу основног и средњег образовања овај проблем је још деликатнији, будући да се све мере односе на малолетна лица. Као прво, школе немају законско право да утврде ни број потенцијалних корисника правног оквира, већ се очекује да родитељи деце преузму иницијативу и пријаве се сами. У пракси се ово обавља уз посредовање педагошких асистената, што може да функционише добро у срединама са организованом ромском заједницом на локалу, или у школама које располажу посвећеним педагошким асистентом. Са друге стране, у многим школама у којима и не постоји ова позиција ромски ученици су ускраћени за своја права. Осим тога, постоје многобројни примери етничке мимикрије. Породице које су тешко погођене сиромаштвом и искљученошћу одбијају да се изјасне као Роми, већ јавно исказују друге идентитете (српски, румунски, мађарски, ашкалијски, египћански...). Покушавајући да избегну стигму, они на тај начин додатно отежавају свој положај, јер губе право на све наведене видове подршке. Коначно, посебан проблем

представљају и примери злоупотребе афирмативних мера од стране појединаца који нису Роми, али који на потпуно легалан начин могу да их уживају једноставним и једнократним подношењем молбе.

Закључак – кључни изазови и препоруке за будућност

Након спроведених измена и допуна у складу са сугестијама релевантних међународних организација, али и притиска цивилног сектора, Република Србија у овом тренутку поседује нормативни оквир који, макар формално, гарантује укључивање ромске деце у образовни систем и њихов равноправан положај у њему, уз предвиђање сета адекватних мера подршке. Међутим, извештаји релевантних институција и невладиних организација указују да у Србији и даље постоји висок степен дискриминације и сегрегације ромске деце у образовном систему, који је махом узрокован недовољним познавањем смисла и циљева мера афирмативне акције, као и препрека са којима се ромска деца суочавају у свим областима живота, а на чије су ублажавање те мере усмерене. Истраживања показују да дискриминација потиче како од стране друге деце тако и од стране њихових родитеља, али да дискриминаторно поступање неретко долази од стране наставника и других запослених у васпитно-образовној институцији. Ове појаве имају за последицу додатно затварање локалних ромских заједница у своје оквире, као и додатно демотивисање родитеља које је у разговору на терену више него видно, чиме се круг затвара.

Постојећа ситуација указује на потребу за интензивнијом, свеобухватнијом и доследнијом применом мера афирмативне акције које су прописане одговарајућим законским и подзаконским актима, као и на неопходност поступања у складу са циљевима постављеним у релевантним стратешким документима у овој области. У том смислу, треба не само промовисати већ и стварати и одржавати услове за увођење, односно наставак рада педагошких асистената, али и продужити са спровођењем професионалне оријентације за ромску децу, будући да су се ове мере, према извештајима релевантних институција који су анализирани у овом раду, до сада показале као ефикасне. У складу са претходно наведеним, потребно је инсистирати и на благовременој, адекватној и сразмерној реакцији не само независних органа попут заштитника грађана, већ, уколико за тим постоји потреба, и правосудног

система у случајевима дискриминације ромске деце у образовном систему која има елементе кривичног дела или прекршаја.

Конечно, треба имати у виду да нормативни оквир сам за себе, ма колико свеобухватан и адекватан био, не може и не треба да представља једини пут ка дугорочном и одрживом унапређењу положаја ромске деце у образовном систему. Без подизања свести грађана – како оних који су запослени у васпитно-образовним установама, тако и оних чија деца их похађају заједно са ромском, није могуће остварити суштински напредак у овој области. У том смислу, потребно је путем најразличитијих канала, укључујући медије, друштвене мреже и непосредан контакт, промовисати значај и предности интеркултуралног приступа образовању уз истовремено појашњавање значења и сврхе афирмативних мера, чиме би се допринело елиминисању дискриминације и развоју отвореног окружења које прихвата и промовише различитости.

Литература

- Brueggemann, C., Eben, F. (2017). The Decade of Roma Inclusion: Origins, Actors, and Legacies. *European Education*, 49, pp. 1–9.
- Decade of Roma Inclusion Secretariat Foundation (2015). *Roma Inclusion Index*, <https://www.rcc.int/romaintegration2020/files/user/docs/Roma%20Inclusion%20Index%202015.pdf>, 19. 04. 2020.
- Dajović, G. (2017). Proučavanje prava, pravna nauka, teorija i filozofija. *Pravni zapisi*, (2), 222–248.
- EU Framework for National Roma Integration Strategies up to 2020 – Council Conclusions adopted by EPSCO on 19 May 2011; <https://register.consilium.europa.eu/doc/srv?l=EN&f=ST%2010658%2011%20INIT>, 17. 04. 2020.
- Golić Ružić, M. (Ur.) (2017). *Preporuke UN Komiteta za prava deteta – Kako ih možemo ostvariti iz ugla Koalicije za monitoring prava deteta u Republici Srbiji (zagovarački dokument)*. Beograd: Centar za prava deteta.
- Izveštaj 1/2019 o sprovođenju Akcionog plana za ostvarivanje prava nacionalnih manjina; https://www.minoritynews.rs/wp-content/uploads/2019/08/izveshtaj_1-2019.pdf, 18. 04. 2020.
- Komitet za prava deteta, Opšti komentar br. 21 (2017) o deci u uličnoj situaciji, *United Nations, CRC/C/GC/21*,

- deteta.gov.rs/doc/dokumenta/Opsti-komentar-broj-21(2017)-o-deci-u-ulicnoj-situaciji-Komiteta-za-prava-deteta.DOCX, 18.04.2020.
- Kubiček, A. (2017). Migration of “Pariah People”: The Case Study of Roma in the Balkans. In: M. Bobić & S. Janković (Eds.) *Towards Understanding of Contemporary Migration*, (pp. 199–220). Belgrade: Faculty of Philosophy, University of Belgrade
- Kubiček, A. (2018). Stranci iz komšiluka: nasilje i međuetnički odnosi u selu Jabuka 2010. godine. *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*, 3/2018, 27–40.
- Marković, J. (2020). Dostupnost usluga i mera podrške za decu romske nacionalnosti na lokalnom nivou. Beograd: Tim za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva Vlade Republike Srbije.
- Milić, T. (2019). Empirijsko istraživanje prava: revolucija ili nemoguća misija. *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu*, 67(3), 95–123.
- Popova, Z. (2019). Understanding the EU Roma Policy. *Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe*, 18(1), 20–46.
- Republički zavod za statistiku (2013) Popis stanovništva u Republici Srbiji, <http://popis2011.stat.rs>, 19.04.2020.
- Reysen, S., Slobodnikova A., Katzarska-Miller I. (2016). Roma’s School Ethnic Composition, Intergroup Contact and Global Citizenship Identification as Predictors of Well-Being. *Current Research in Education*, 2(3), 121–129.
- Savetodavni komitet Okvirne konvencije za zaštitu nacionalnih manjina, Četvrto mišljenje o Srbiji, usvojeno 26.07.2019, *Council of Europe*, ACFC/OP/IV(2019)001, https://ljudskaprava.gov.rs/sites/default/files/dokument_file/cetvrti_periodicni_izvestaj_o_sprovođenju_okvirne_konvencije_za_zastitu_nacionalnih_manjina.doc, 18.04.2020.
- Todorović, Ž. (2014). Primjena sociološkog metoda u pravu. *Godišnjak Fakulteta pravnih nauka*, 4(4), 219–226.

Правни извори

- Akcioni plan za ostvarivanje prava nacionalnih manjina, https://ljudskaprava.gov.rs/sites/default/files/prilog_fajl/akcioni_plan_za_sprovođenje_prava_nacionalnih_manjina_-_sa_semaforom.pdf, 22.04.2020.
- Zakon o zabrani diskriminacije, Službeni glasnik RS, br. 22/2009.

- Zakon o lokalnoj samoupravi, Službeni glasnik RS, br. 129/2007, 83/2014, 101/2016 i 47/2018.
- Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja, Službeni glasnik RS, br. 88/2017, 27/2018, 10/2019, 27/2018 i 6/2020.
- Zakon o osnovnom obrazovanju i vaspitanju, Službeni glasnik RS, br. 55/2013, 101/2017, 10/2019 i 27/2018.
- Zakon o potvrđivanju Okvirne konvencije za zaštitu nacionalnih manjina, Službeni list SRJ – Međunarodni ugovori, br. 6/1998.
- Zakon o predškolskom obrazovanju, Službeni glasnik RS, br. 18/2010, 101/2017, 113/2017, 95/2018 i 10/2019.
- Zakon o ratifikaciji Konvencije Ujedinjenih nacija o pravima deteta, Službeni list SFRJ – Međunarodni ugovori, br. 15/1990 i Službeni list SRJ – Međunarodni ugovori”, br. 4/96 i 2/1997.
- OSCE (Organization for Security and Co-operation in Europe) Decision No. 566 Action plan on improving the situation of Roma and Sinti within the OSCE area, PC.DEC/566, 27 November 2003, <https://www.osce.org/odihr/17554?download=true>, 20.04.2020.
- Pravilnik o bližim uputstvima za ostvarivanje prava na individualni obrazovni plan, njegovu primenu i vrednovanje, Službeni glasnik RS, br. 74/2018.
- Pravilnik o dodatnoj obrazovnoj, zdravstvenoj i socijalnoj podršci detetu, učeniku i odraslom, Službeni glasnik RS, br. 80/2018.
- Pravilnik o pedagoškom asistentu i andragoškom asistentu, Službeni glasnik RS, br. 87/2019.
- Pregovaračka grupa za poglavlje 23 (2015). Akcioni plan za poglavlje 23 – nacrt, <https://www.mpravde.gov.rs/files/Akcioni%20plan%20PG%2023%20Treci%20nacrt-%20Konacna%20verzija1.pdf>, 22.04.2020.
- Strategija za socijalno uključivanje Roma i Romkinja u Republici Srbiji za period od 2016. do 2025. godine, Službeni glasnik RS, br. 26/2016.
- Strategija za unapređivanje položaja Roma 2009–2015, Službeni glasnik RS, br. 27/2009.
- Strategija razvoja obrazovanja u Srbiji do 2020, Službeni glasnik RS, br. 102/2012.
- Ustav Republike Srbije, Službeni glasnik RS, br. 98/2006.
- UN General Assembly, Declaration on the Rights of Persons Belonging to National or Ethnic, Religious and Linguistic Minorities, 3 February 1992, A/RES/47/135, <https://www.refworld.org/docid/3ae6b38d0.html>, 17.04.2020.

EDUCATION OF ROMANI CHILDREN IN SERBIA – CHALLENGES AND PERSPECTIVES

By Ana BATRIĆEVIĆ, Andrej KUBIČEK

ABSTRACT

Education represents both a basic human right and a chance for earning a favourable social position, competencies and respect. Still, Roma children and the whole Roma community are facing many obstacles in their progress through system of education in Serbia and achievement of satisfactory outcomes, as is the case in all Eastern European countries. Causes of these difficulties are manifold and complex in their nature, encompassing legal, economic, social, cultural and other factors, accumulated during long historical processes. Thus, article aims to offer an analysis of this topic combining legal and sociological perspective. Authors offer a comprehensive description of international legal documents, constitutional and legal acts of the Republic of Serbia, together with by-laws, strategic documents and reports concerning the topic. Legal analysis is followed by comments and inquiry on how certain legal aspects correspond with social situation and processes in the field. Since ethnic identity, as individual and fluid symbolic category, forms the basis for application of most anti-discriminatory and inclusive measures, special attention is given to understand how personal or group's identification can alleviate or further aggravate educational chances and outcomes. In conclusion, it is suggested that existing legal framework should be applied with more diligence and with a larger scope. Considering mentioned complexity of problems faced by excluded communities, activities in the legislative field prove to be necessary, but not sufficient measures in order to alleviate them. The roles of civil sector, the media, and every individual also appear to be crucial.

Key words: Romani, education, human rights, discrimination, inclusion.